

: : માનવીનો ચહેરો - વૈશ્વિક સ્તરે : : ૨ : :

પ્રવાસ, કે દુનિયાનું ભ્રમણ, ફક્ત ચક્ષુગત અથવા ભૌતિક પ્રવૃત્તિ નથી જ. એ કેવળ શરીરથી જ નહીં, પણ મન-હૃદયથી તેમજ મનોમન પણ કરવાની હોય છે. એ ઉપરછલ્લી જ નહીં, પણ અર્થપૂર્ણ બનવી જોઈએ. સાચો પ્રવાસ ઊંડા ચિંતનનું ગતિશીલ સ્વરૂપ બની શકે છે.

દરેક ચહેરા પર એક એક, અથવા વધારે, મહોરું હોઈ શકે છે. આજના અતિ-આધુનિક કાળમાં તો ખાસ. પણ 'માનવીના ચહેરા'નો ઉલ્લેખ હું જીવનના બહુ-પરિમાણી સ્વરૂપના સંદર્ભમાં જોવા પ્રેરાઉં છું.

એક નાના બનાવની વાત કરું. બે પરદેશી મિત્રો - એક ઈઝરાયેલી, એક ઈરાકી - સાથે દક્ષિણ ભારતના એક ગામના બજારમાં ફરતી હતી. ત્યાં સીતાફળની લારી જોઈ. 'કસ્ટર્ડ ઍપલ' કહેવાતું આ ફળ ખાવાનું અમને મન થયું. ફેરિયાએ એક ફળની કિંમત દસ રૂપિયા કહી. અમે પચાસ રૂપિયા આપ્યા, એણે પાંચ ફળ પસંદ કરીને પ્લાસ્ટિક બેગમાં મૂક્યાં. બેગ અમને આપતાં પહેલાં એણે "આ એક વધારે" કહીને બેગમાં છઠ્ઠું ફળ મૂક્યું. બંને પરદેશી મિત્રો ખુશ થયાં, નવાઈ પામ્યાં. મેં કહ્યું, "This is the essential India."

બીજાં વિશેષણોની કે વધારે સમજૂતીની જરૂર નહતી, છતાં કહેવાનું એ છે, કે હંમેશાં નહીં તોયે ક્યારેક, કોઈ ફળ વેચતો માણસ સાવ અમથા પૈસાના લોભથી, કે પરદેશીઓને છેતરવાના લોભથી દૂર રહી શકે છે.

ક્યારેક અચાનક કોઈ અજાણ્યા પાસેથી સ્નેહ મળી જાય છે. ઈજિપ્તના લક્ઝર ગામે આખા દિવસની ટેકૂસી કરેલી. સાંજે ચાલક કહે, મારે ઘેર જમવા આવશો? હું તો તરત તૈયાર. ગાર-માટીના એના રહેવાસની બહાર એણે ખાટલો મૂક્યો. ખૂબ ગરમ દિવસ પછી સાંજે સરસ ઠંડક થઈ ગઈ હતી. એની પત્નીએ જાડા રોટલા જેવી બ્રેડ અને ભાજનું સ્વાદિષ્ટ શાક બનાવ્યું. કુટુંબની સાથે બેસીને હું જમી. એમણે મહેમાનીનો, મેં મિજબાનીનો આનંદ અનુભવ્યો.

દક્ષિણ આફ્રિકાના પિટરબૅરિસબર્ગ શહેરમાં, મારી મિત્રની ઑફીસમાં કામ કરતો એક સ્થાનિક યુવાન મને ત્યાંના ટ્રેન-સ્ટેશને લઈ ગયો. મારે માટે એ ઐતિહાસિક તેમજ લાગણીસભર સ્થાન હતું. એ ખાલી પ્લેટફોર્મ, નાનો વેઈટિંગરૂમ જોયા પછી અમે આગલાં પગથિયાં પર બેઠાં. એ યુવાન કહે, "ટ્રેનમાંથી ઘક્કો મારીને પ્લેટફોર્મ પર ફેંકી દેવાયા પછી એ

અહીં બેઠા હતા.” એના જન્મ્યા પહેલાં બનેલા એ આખા બનાવની એને જાણ હતી. ને અલબત્ત, ‘એ’ એટલે મો.ક.ગાંધી.

બ્રાઝિલના ઉત્તર ભાગમાં, ગાઢ જંગલોની વચ્ચે વસેલા મનાઉઅસ શહેર પાસે રિઓ નેગ્રો - ‘કાળી નદી’ નામની નદી વહે છે. મહાનદ અમ્મૉનમાં ભળી જતો એ અત્યંત બહુલ પ્રવાહ છે. એની અંદર સહેલ લેવા જે હોડી ભાડે કરી એમાં હું એકલી જ મુસાફર હતી, પણ મને કશો ડર ના લાગ્યો. એ નાવિક જેટલું અંગ્રેજી જાણે તેટલું હું પોર્તુગિઝ જાણું - એટલેકે સાવ ઓછું. પણ એણે મને જોવાનું બધું બતાવ્યું - ખાસ જાતનાં કમળનાં બે મિટર મોટાં પાન, ક્યાંક બાંધી રાખેલું મગરનું બચ્ચું વગેરે.

ઉપરાંત, મેં શાકાહારી રેસ્ટોરૉં વિષે પૂછ્યું તો એ સમજ્યો, ને હા, મનાઉઅસ શહેરમાં એક છે, ક્યાં, ક્યા રસ્તા પર છે તે પણ જણાવ્યું. પછી હું ત્યાં પહોંચી પણ ગઈ. બપોરના ત્રણ વાગી ગયેલા, ને રેસ્ટોરૉં બંધ જ થતી હતી. પણ મને ભારતીય તરીકે ઓળખી, તેથી મને જમાડી તો જરૂર, અને પૈસા પણ ના લીધા. જેવી પેલા અભણ નાવિકની માનવીયતા હતી, તેવી જ આ આહારગૃહના માલિકની પણ હતી.

ગરીબ-તવંગર, અભણ-ભણેલા, જાણ્યા-અજાણ્યા, ભાષા-બિનભાષા વગેરેની ઉપરવટ જઈને આવું બધું સમજવાની તૈયારી એટલે જ ‘માનવીના ચહેરા’ની ઓળખ. કશું પણ, ક્યાંય પણ અણગમતું, ચિત્રવિચિત્ર, કે કુરૂપ-કુત્સિત લાગે જ શા માટે? તે તે જગ્યા માટે એ બધું પ્રમાણભૂત છે. બાકી તો, આખી દુનિયા એક જ જણે બનાવી છે. એમાં જેટલું વૈવિધ્ય છે, તેટલું જ વ્યક્તિગત છે.

આજકાલ ‘ગ્લોબલ’ (Global) શબ્દ બહુ વધારે પ્રમાણમાં વપરાઈ રહ્યો છે. એ ગૅસ ભરેલા મોટામસ ફુગ્ગા જેવો છે. બહુ ઊંચે જઈ ના શકે, ને ગૅસ ધીરે ધીરે ખાલી થતો રહે. ‘વૈશ્વિક’ શબ્દ જાણે ઘણો વધારે સૂચિત લાગે છે. કદાચ એ ઓછો વપરાય છે, તેથી હશે.

વિશ્વના સંદર્ભ મને ઠેર ઠેર મળે છે. પોર્તુગલના બેલેમના કિનારેથી નીકળીને વાસ્તો દ ગામાનાં વહાણ છેક ગોઆમાં, માંડોવી નદીમાં થતાં થતાં, પણજી શહેરની બહારના કિનારે પહોંચેલાં. ત્યારનું બનાવેલું, મુંબઈના ગેટ-વે જેવું કમાન-દ્વાર આજે પણ ત્યાં મોજૂદ છે. ગોઆમાં ઠેર ઠેર હજી પણ પોર્તુગિઝ પ્રમાણ દેખાય, અને વિસ્મિત કરતાં રહે.

એ જ રીતે, ક્રિસ્ટોફર કોલમ્બસે જેમનાં દ્વારા પૃથ્વી પરના સાગર ખેડ્યા, તે ત્રણમાંથી બે

વડાણો- 'નિન્યા' અને 'પિન્ટા' -ની આબેહૂબ પ્રતિકૃતિ બનાવાઈ છે. હું અમેરિકામાંના લેક મિશિગન નામના મહા-સરોવર પરના કૅનોશા નામના એક નાનકડા ગામે ગયેલી, ત્યારે એ બંને પ્રતિકૃતિ-વડાણ ત્યાં નાંગરેલાં. એ મને જોવા મળ્યાં, એમની અંદર ચઢવા પણ મળ્યું. એ અનન્ય આદ્ય-પ્રવાસી સાથે જાણે પાંચસો ને વીસ વર્ષે મારું સંધાન થયું.

એક વાર નાઈલ નદી પરના પ્રવાસ વખતે તો મને ખરેખર અડધું વિશ્વ એક સાથે આવી મળ્યું હતું. વડાણ ઈજિપ્તનું, સ્ટાફ ઈજિપ્શિયન, પ્રવાસીઓ પૂર્વ-યુરોપમાંના પોલૅન્ડ દેશના; એમાં એક જ યુવાન જુદો હતો- એ હતો દક્ષિણ અમેરિકામાંના બ્રાઝિલ દેશનો. એ સિવાય, ભારતીય એવી એક હતી. ઍન્ટોનિ નામનો એ બ્રાઝિલિયન યુવાન સરસ અંગ્રેજી બોલતો હતો, તેથી અમે બે વાતચિત કરી શકતાં.

એક સાંજે અમે ઉપરના ડેક પર બેઠાં હતાં. વાતવાતમાં ઍન્ટોનિએ અંગ્રેજ નાટ્યવિદ્ પિટર બ્રૂકના, વિશ્વ-ખ્યાત બનેલા, અતિમૌલિક 'મહાભારત'-નો ઉલ્લેખ કર્યો. ઈંગ્લંડમાં એણે એની રજૂઆત જોયેલી. પછી અચાનક એ કહે, એમાં એક જાપાની યુવકે રવીન્દ્રનાથનું એક ગીત ગાયું હતું. મને ખૂબ આશ્ચર્ય થયું - અરે વાહ, રવીન્દ્રનાથ કોણ એની એને ખબર, અને વળી, એ ગીત ગવાયેલું, ને કોણે ગાયેલું એ પણ એને યાદ. એ ગીતના પહેલા ત્રણ શબ્દોનો સૂર પણ એને યાદ હતો, તે એ ગણગણ્યો.

મને તો આ બધું જ યાદ હતું. આ નાટ્યકાર, આ અનુષ્ઠાન, આ ગીત, એ ગાયક, કે જેને હું એક વાર ટોકિયોમાં મળેલી પણ ખરી. "પિટર બ્રૂકનું મહાભારત" કહેવાતો આ અદ્ભુત, આંતર્રાષ્ટ્રીય કલાકારો સાથે રજૂ થયેલો, અતિમૌલિક, અને નવેક કલાક લાંબો એવો પ્રયોગ જોવાનું સદ્ભાગ્ય મને ન્યૂયોર્કમાં મળ્યું હતું. એમાં પ્રયોજાયેલું, રવીન્દ્રનાથે લખેલાં હજારો ગીતોમાંનું એ એક ગીત હું જાણતી પણ હતી. એ પહેલા ત્રણ સૂરો ઍન્ટોનિ ગણગણ્યો ના હોત તો પણ મને એ યાદ હતું જ. નાઈલના રેશમી પોત જેવા વહેણ પર સરતાં સરતાં, લક્ઝરથી આસ્વાન જતાં, ઈજિપ્તના આકાશ નીચે, એ ગીત મેં ગાયું.

માગ્યા વગરની, ધાર્યા વગરની કશીક અસાધારણ પ્રાપ્તિ થઈ હતી. આવા બીજા ચમત્કાર પણ બનતા રહ્યા છે મારી સાથે - આવા જ વૈશ્વિક સ્તરે.

મારા ચિત્તની અંદર એક અંગત વાત છે - કે એકલાં પ્રવાસ કરવાના ફાયદામાં સૌથી મોટો એ છે, કે અન્યમાં, અન્યત્રમાં રમમાણ થઈ શકાય છે, જાતની સભાનતા વિસરી શકાય છે. જાતની બાહર નીકળવું, જાતનો ભાર ખંખેરવો આ રીતે શક્ય બને છે. 'સાક્ષીભાવે' જીવતાં

આપણે શીખવાનું હોય છે. હું બધો ભાર ખંખેરીને, વિશ્વના સંદર્ભો વડે મને પોતાને ફરી ફરી,
કે નવેસરથી પણ, પામતી રહું છું; 'માનવ-ચહેરા'થી સર્વદા પરિચિત થતી રહું છું.

(૧૦૧૦ શબ્દ) --- પ્રીતિ સેનગુપ્તા